

Rozdział 1. STRUKTURA PRAWA

1. Pojęcie prawa

W gospodarce funkcjonuje wiele reguł postępowania. Pewna część tych reguł jest wytworem grup społecznych lub zawodowych funkcjonujących w systemie gospodarczym. Istnieją normy etyczne dotyczące sposobu prowadzenia interesów, normy dotyczące podtrzymywania kontaktów handlowych, normy środowiskowe różnych grup zawodowych. Grupy społeczne, zawodowe, a także środowiska gospodarcze wytwarzają określone zasady postępowania, upowszechniają je, a następnie wywierają wpływ skłaniający do ich przestrzegania. Ponieważ gospodarka jest jednym z elementów systemu społecznego, to również dominujące w danej społeczności normy moralne mają wpływ na gospodarcze zachowania ludzi. **Normy społeczne** mają istotne znaczenie dla funkcjonowania systemu gospodarczego, mogą wzmacniać lub osłabiać oddziaływanie norm prawnych, przewidywalność zachowań przedsiębiorców i stabilność systemu gospodarczego.

Podstawowe znaczenie mają te reguły postępowania, których ustanawianie i egzekwowanie bezpośrednio wiąże się z istnieniem państwa. Reguły te określamy jako normy prawne, a ich zbiór jako prawo. Prawo jest wytworem kultury, wartości i ideałów przyjmowanych przez dominujące grupy społeczne, utrwalonych sposobów komunikowania, formułowania i realizacji interesów indywidualnych i zbiorowych. Prawo jest jednak z reguły stanowione w celu osiągnięcia określonych celów społecznych lub gospodarczych formułowanych przez władzę publiczną. Z tego względu prawo pojawia się dopiero w zbiorowościach odpowiednio zorganizowanych, które poprzez swoje struktury formułują cele i wytwarzają instrumenty służące wymuszaniu posłuszeństwa. Niezależnie od wspólnych źródeł, jakie mają niektóre normy społeczne i prawo, konieczne jest wyraźne wyodrębnienie prawa ze względu na szczególne skutki wiążące się z obowiązywaniem norm prawnych.

Prawo to zbiór norm postępowania, pochodzących od państwa, zabezpieczonych możliwością użycia przymusu przez państwo, które określają zachowania istotne dla funkcjonowania społeczeństwa i gospodarki. Podstawowym elementem składowym prawa są normy prawne. Normy prawne pochodzą od państwa, gdyż są ustanawiane przez państwo (**prawo stanowione**). Stanowienie norm prawnych przez państwo polega na jednostronnym i władczym ustanawianiu aktów normatywnych przez organy państwa lub organy działające z upoważnienia państwa (np. samorząd

terytorialny). W Polsce, podobnie jak w większości państw współczesnego świata, obowiązuje system prawa stanowionego. W systemie prawa stanowionego całość prawnie wiążących reguł postępowania powinna być zawarta w normach prawnych, a organy stosujące prawo (sądy, organy administracji) tylko ustalają konsekwencje obowiązywania norm prawnych w konkretnych sytuacjach.

W państwach o anglosaskiej kulturze prawnej (Stany Zjednoczone, Wielka Brytania) prawo jest tworzone również w formie precedensów prawotwórczych. **Precedens** jest wynikiem rozstrzygnięcia sądowego w konkretnej sprawie, dla której obowiązujący zbiór norm nie zawiera wystarczającej podstawy do podjęcia rozstrzygnięcia. W ramach rozstrzygnięcia oddziela się szczególne, niepowtarzalne elementy sprawy oraz zasadę rozstrzygnięcia, dotyczącą istoty zagadnienia, które nie zostało wcześniej rozstrzygnięte przez państwo, a występuje w kolejnych sprawach tego rodzaju. Zasada rozstrzygnięcia wypracowana przez sąd staje się podstawą decydowania w podobnych sprawach przez sądy. Zasada rozstrzygnięcia potwierdzona wyrokami w kolejnych sprawach nabiera charakteru normy prawnej, opartej na precedensie. Precedensy stanowią samoistną podstawę do rozstrzygania spraw przez organy państwa, a w związku z tym muszą być uwzględniane przez uczestników życia gospodarczego, tak jak normy prawa stanowionego.

Prawo wyróżnia się możliwością zastosowania przymusu państwowego w celu zapewnienia jego przestrzegania. **Przymus państwowy** może przybierać różne formy w zależności od rodzaju obowiązku, który należy wyegzekwować. Przymus może być stosowany w celu wymuszenia przestrzegania norm prawnych, wynikających bezpośrednio z aktów normatywnych, lub w celu wykonania rozstrzygnięć organów władzy publicznej (sądów, organów administracji), ustalających obowiązki określonego podmiotu w konkretnej sprawie. Najbardziej bezpośredni charakter ma przymus fizyczny w stosunku do obywatela. W gospodarce są stosowane różne środki egzekucyjne w postaci zajęcia środków pieniężnych, wstrzymania pracy urządzeń, przymusowego wykonania określonych czynności (np. rozbiórki obiektu wybudowanego bez pozwolenia).

Normy prawne określają **zachowania istotne** dla państwa, społeczeństwa i gospodarki. Zakres regulacji prawnych musi być tak ukształtowany, aby służył organizowaniu struktur społecznych i gospodarczych, zapewniał ochronę podstawowych wartości (życie, zdrowie, wolność) oraz zasobów, eliminował zachowania zagrażające tym dobrom, służył rozstrzygnięciu konfliktów wokół nich. Jednocześnie prawo jest instrumentem osiągania celów formułowanych przez władze publiczne, co prowadzi do regulowania takich zachowań, które mają istotny wpływ na osiągnięcie tych celów. Mimo pewnej zmienności i okresów deregulacji w różnych dziedzinach gospodarki, zakres zachowań objętych normami prawnymi stopniowo rozszerza się. Przyczyną narastania regulacji prawnej jest ograniczoność zasobów, narastające konflikty interesów i pogłębiające się zależności między różnymi aspektami życia społecznego i gospodarczego.

2. Przepisy i normy prawne

2.1. Pojęcie przepisu prawa

Akty normatywne ustanawiane przez władze publiczne zawierają przepisy prawa. **Akt normatywny** jest dokumentem ustanowionym (uchwalonym, podpisanym) przez organ władzy publicznej, zawierającym przepisy prawne, z których adresaci prawa odczytują obowiązujące normy prawne. Takimi aktami normatywnymi są w szczególności ustawy i rozporządzenia.

Przepisy prawa to zdania zawarte w akcie normatywnym. Zdania te są niekiedy dość rozbudowane pod względem redakcyjnym. Poszczególne przepisy, a często również ich części składowe są odpowiednio wyróżnione graficznie i oznaczone jako artykuły, ustępy lub paragrafy, punkty, litery i tirety.

Prawodawca komunikuje się z adresatami prawa za pomocą przepisów, korzystając z reguł znaczeniowych i gramatycznych języka. Słowa i zwroty stosowane w aktach normatywnych opierają się na języku potocznym, ale wiele ma specjalne znaczenie, ustalone definicjami zawartymi w różnych aktach prawnych oraz w teorii prawa. Z tego względu mówi się o języku prawnym.

Na podstawie przepisów adresaci (obywatele, przedsiębiorcy), organy stosujące prawo i czuwające nad jego przestrzeganiem odczytują normy prawne, czyli obowiązujące reguły zachowań. Proces przekładania przepisów na normy prawne określa się jako **wykładnię** (interpretację), która pozwala na ustalenie sposobu należytego zachowania. Norma prawna jest więc wynikiem odpowiedniego odczytania przepisów prawnych zawartych w akcie normatywnym. Odtworzenie obowiązującej normy prawnej wymaga z reguły sięgnięcia do kilku przepisów znajdujących się w akcie normatywnym, a niekiedy do przepisów znajdujących się w różnych aktach normatywnych.

Rysunek 1. Proces ustalania treści normy prawnej

Źródło: opracowanie własne.

2.2. Pojęcie normy prawnej

Norma prawna to generalna i abstrakcyjna reguła postępowania wskazująca adresatom normy, jak powinni się zachować w okolicznościach określonych daną normą. Adresaci norm prawnych są określani w sposób **generalny**, np. jako przedsiębiorcy, konsumenci, pracownicy. Część norm dotyczy wszystkich adresatów będących w zasięgu oddziaływania polskiego prawa. Są to normy zakazujące komukolwiek podejmowania określonych prawem działań lub nakazujące wszystkim określone zachowania. Nie traci charakteru generalnego norma adresowana do jednego adresata, np. do Prezesa Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów, gdyż adresatem tym jest każda kolejna osoba pełniąca tę funkcję.

Przykład przepisu zawierającego normę skierowaną do wszystkich (art. 181 § 1 Kodeksu karnego)

§ 1. Kto powoduje zniszczenie w świecie roślinnym lub zwierzęcym w znacznych rozmiarach podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do 5 lat.

Zachowania adresatów oczekiwane przez prawodawcę są określone w sposób **abstrakcyjny**, gdyż dotyczą zachowań powtarzalnych, występujących w typowych sytuacjach społecznych i gospodarczych. Abstrakcyjny charakter normy nie zanika nawet wówczas, gdy zachowanie adresatów jest określone w sposób bardzo szczegółowy, ale norma ma być stosowana w każdym przypadku spełniającym szczegółowe wymagania tej normy. Normy określające w sposób bardzo drobiazgowy zachowanie adresatów określa się jako normy kazuistyczne, a ustanawianie zbyt wielu takich norm bardzo komplikuje system prawa.

Generalny i abstrakcyjny charakter norm prawnych odróżnia je od indywidualnych i konkretnych dyrektyw zachowania, które wynikają z **wyroków sądowych i decyzji administracyjnych**, dotyczących konkretnego adresata w określonej sprawie. Wyroki i decyzje są oparte na normach prawnych, ale konkretyzują one zachowanie oznaczonego podmiotu w określonej sytuacji z uwzględnieniem okoliczności, w których zostały wydane. Przykładem takiej decyzji administracyjnej jest nakaz rozebrania określonego budynku wybudowanego bez wymaganego prawem pozwolenia skierowany do właściciela tego budynku, ze wskazaniem terminu wykonania tego obowiązku.

Ze względu na abstrakcyjny i generalny charakter norm wynikających z aktów normatywnych są one skutecznym instrumentem ukierunkowywania zachowań dużych grup społecznych, zawodowych i sterowania procesami gospodarczymi, gdyż powodują masowe zachowania zgodne z oczekiwaniami władz publicznych. Ogromna większość norm prawnych jest wykonywana bezpośrednio, bez potrzeby ich konkretyzowania przez władze publiczne dla indywidualnych sytuacji.

2.3. Struktura normy prawnej

Typowa norma prawna składa się z trzech elementów:

- hipotezy,
- dyspozycji,
- sankcji.

Przykład normy wynikającej z Prawa telekomunikacyjnego

(**Hipoteza**) Operator ruchomej publicznej sieci telefonicznej w stosunku do abonenta, który zamierza zmienić operatora (**Dyspozycja**) jest zobowiązany zapewnić możliwość zatrzymania numeru telefonicznego po zmianie na innego operatora sieci tego samego rodzaju (**Sankcja**) pod rygorem nałożenia kary pieniężnej do 3% rocznego przychodu operatora.

Hipoteza normy prawnej określa adresatów normy oraz okoliczności, w jakich ma ona zastosowanie. Adresatem normy jest podmiot, którego zachowanie jest uregulowane normą. Ustalenie kręgu adresatów normy, czyli zakresu podmiotowego normy jest bardzo ważne dla prawidłowego jej stosowania. Adresatami normy mogą być wszystkie podmioty podejmujące określone czynności (np. sprzedaż rzeczy), tylko przedsiębiorca lub tylko konsument. Również druga część hipotezy (okoliczności stosowania normy) może składać się z wielu rozstrzygnięć precyzujących tzw. zakres przedmiotowy normy, różne elementy poszerzające lub zawężające zakres jej zastosowania. Określone obowiązki dotyczące korzystania z wód mogą obciążać każdą osobę korzystającą z wód, albo tylko korzystającą z wód dla celów przemysłowych lub powyżej określonego poziomu zużycia. Hipoteza może określać charakter obszaru, na którym ma zastosowanie (np. obszar gminy miejskiej, teren leśny) lub okresy jej stosowania (np. przyrodnicze okresy ochronne), sytuację towarzyszącą (np. stan klęski żywiołowej).

Dyspozycja normy wskazuje powinne zachowanie, które może polegać na działaniu lub powstrzymaniu się od określonych czynności. Działanie uregulowane prawem może być działaniem psychofizycznym, które jest prawnie istotne (np. wydobywanie kopalin, emisja zanieczyszczeń do atmosfery). Szczególnie w zakresie czynności psychofizycznych występuje wiele norm, których dyspozycja nakazuje powstrzymanie się od określonych działań. Działanie może polegać na dokonaniu czynności prawnej, czyli takiej czynności, która polega na oświadczeniu woli wywołującym określony skutek prawny. Czynności prawne mają charakter konwencyonalny, gdyż dopiero normy prawne nadają tym czynnościom ściśle określone znaczenie i ustalają ich skutki (np. zawarcie umowy, ogłoszenie przetargu). Istotna jest zarówno treść oświadczeń woli oraz bardzo często ich forma (np. pisemna, notarialna).

Sankcja wskazuje reakcję władzy publicznej na naruszenie dyspozycji. Sankcja może polegać na spowodowaniu dolegliwości sprawcy naruszenia (**sankcja karna**), w przypadkach, gdy na skutek nieodwracalności naruszenia cel sankcji ma głównie charakter represyjny. Służą temu różne rodzaje kar skierowanych na osobę (np. pozbawienie wolności) lub majątek (grzywna, przepadek rzeczy) osoby naruszającej normę. Sankcja karna ma odstraszać sprawcę od popełnienia naruszeń prawa w przyszłości, a także powinna być środkiem prewencji ogólnej zapobiegającym popełnianiu podobnych czynów przez inne osoby. W przypadku, gdy naruszenie prawa jest odwracalne i odpowiednimi działaniami władzy publicznej lub wymuszonymi działaniami samego sprawcy można osiągnąć stan zgodny z prawem stosuje się **sankcję egzekucyjną** (np. przymusowa rozbiórka budynku wybudowanego bez pozwolenia, wymuszenie wyłączenia urządzenia radiowego powodującego zakłócenia, odebranie przedmiotu posiadanego bezprawnie). W przypadku czynności prawnych sprzecznych z prawem stosuje się w pierwszej kolejności **sankcję nieważności**. Polega ona na pozbawieniu takiej czynności prawnej skutków prawnych. Czynność staje się bezskuteczna i nie wywiera skutków naruszających prawo (np. nieważność umowy sprzedaży nieruchomości cudzoziemcowi zawartej bez wymaganego zezwolenia).

Rysunek 2. Struktura normy

Norma prawna	Hipoteza – adresat, okoliczności	
	Dyspozycja – powinno zachowanie	
	Sankcja – reakcja państwa na naruszenie (kara, egzekucja, nieważność)	Norma sankcjonowana – adresat
		Norma sankcjonująca – władza publiczna

Źródło: opracowanie własne.

Ze względu na to, że sankcja jest częścią normy, która ma zastosowanie dopiero w razie naruszenia dyspozycji, a także jest kierowana głównie do organów władzy publicznej, w związku z sankcją wyróżnia się tzw. normę sankcjonowaną i normę sankcjonującą. **Norma sankcjonowana** jest adresowana do podmiotu, który powinien zachować się zgodnie z dyspozycją normy (np. do kierowcy pojazdu mechanicznego). **Norma sankcjonująca** jest natomiast kierowana do organów władzy publicznej odpowiedzialnych za egzekwowanie przestrzegania prawa (np. organów policji). Normy powinny mieć sankcję, gdyż od tego jest uzależniona w znacznym stopniu skuteczność prawa. W prawie publicznym sankcja nie zawsze jest jednak wyraźnie określona. Naruszenie niektórych norm prawa publicznego określającego zadania organów władzy może powodować tylko odpowiedzialność polityczną osoby wykonującej urząd państwowy. Trudno również wskazać konkretną sankcję norm określających ogólne zasady postępowania w poszczególnych dziedzinach (np. w prawie budowlanym, ochrony środowiska). Wyraźną sankcją są opatrzone natomiast przepisy określające konkretne obowiązki, zakazy lub nakazy. Naruszenie tych przepisów z reguły narusza również którąś z zasad ogólnych.

Przykłady norm bez wyraźnej sankcji

Art. 126.1. Konstytucji RP

Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej jest najwyższym przedstawicielem Rzeczypospolitej Polskiej i gwarantem ciągłości władzy państwowej.

Art. 8. Prawa ochrony środowiska

Polityki, strategie, plany lub programy dotyczące w szczególności przemysłu, energetyki, transportu, telekomunikacji, gospodarki wodnej, gospodarki odpadami, gospodarki przestrzennej, leśnictwa, rolnictwa, rybołówstwa, turystyki i wykorzystywania terenu powinny uwzględniać zasady ochrony środowiska i zrównoważonego rozwoju.

Poszczególne elementy składowe normy prawnej mogą być wyrażone w różny sposób. Czasami są wyrażone w jednym przepisie, ale zwykle znajdują się one w kilku przepisach. Stosunkowo często sankcja jest wyrażona w innej części aktu normatywnego lub nawet w innym akcie normatywnym niż hipoteza i dyspozycja tej normy prawnej. Poszczególne słowa użyte w przepisie mogą być definiowane w innej części aktu normatywnego. Często dookreślenie adresata jest zawarte w innych przepisach aktu normatywnego. Z reguły ustalenie treści normy wymaga uwzględnienia związków pomiędzy różnymi przepisami zawartymi w akcie normatywnym.